

KAROL WLACHOVSKÝ

Tótok, de szlovákok

– észrevételek a magyarok szlovákképéről –

Meleg volt a nyár, s az ősz első fele is szokatlanul meleg: a közép-európai térség kedvező természeti feltételei között a szlovák–magyar, illetve a magyar–szlovák viszony hamvadó parazsa is felizzott. Lehetséges, hogy nagy lángot vetett volna, a tüzet azonban megakadályozták a magyar belpolitikában dúló viharos és felkorbácsolt szenvedélyek. Ennek ellenére a tömegtájékoztató eszközök – kivált a magyar médiák – oly módon számoltak be minden, a szlovák–magyar viszonyok problémakörével kapcsolatba hozható kihágásról és bűncselekményről, hogy legalábbis sejteni engedték: a tett hátterében etnikai motiváció keresendő. Az effajta sugalmazáshoz elegendő volt, ha valahol éjszaka kifosztottak egy magyar rendszámú autóbust. Olyan benyomást keltenek, mintha valamilyen várható, irracionális bosszúról, megtorlásról, valamiféle régi, talán a történelem által kiállított számlák kiegyenlítéséről volna szó – elképzelhető azonban, hogy már új keletű számlák is vannak.

A szlovákokat és a magyarokat egyaránt érintő témák kiemelkedő helyekre kerültek a véleményformáló magyar napilapokban és folyóiratokban. A mind ez ideig legkomplexebb, különböző érveknek, magyar és szlovák szerzőknek egyaránt teret adó összeállítást az *Európai Utas* adta közre 2006/2–3. számában. Az európai együttműködés ismert orgánumban megszólaló, a dolgokat más-más aspektusból szemlélő szerzők mindenekelőtt a szlovák–magyar viszony azon momentumaira hívták fel a figyelmet, amelyek a kölcsönös megértés útjában állnak, és villámlást, égdörgést idéznek elő. Több mint valószínű, hogy a megismeréshez, majd egymás megértéséhez vezető utat nem lesz könnyű kikövezni. Mi több, napnál is világosabb, hogy ez a folyamat sokáig fog tartani. Semmiféle kampányszerű erőfeszítés nem lesz elegendő ahhoz, hogy egyik napról a másikra megszülessen, mondjuk, egy olyan közös könyv, amelyből történelmet lehetne tanulni. Úgy tűnik, a szóban forgó esetben nem elég a tudás és az akarat. A vissza-visszatérő sztereotip reflexek és szokások a két nemzet szilárdan rögzült emlékezetének tü-

netszerű megnyilvánulásai közé tartoznak. Hogyha az emlékezet egyes tartományai összeütközésbe kerülnek napjaink valóságával, akkor megállapítható, hogy vagy az emlékezet deformált, vagy a valóság. Nem kell azonban ilyen messzire mennünk következtetéseinkben: elegendő, ha az állandósult emlékezet a megváltozott, mi több: a megváltozott valósággal kerül kapcsolatba, miként annak a szlovák–magyar viszony esetében is tanúi lehetünk. Az a benyomás alakulhat ki bennünk, hogy a magyar és a szlovák társadalom inkább maga körül, s nem önmagában érzekelte a változásokat és az átalakulást. Mindkét oldalon számos olyan csoportosulás és társulás tevékenykedik (civil szervezetek cégére alatt is), amelyek idejétmúlt eszméket (például a Szentkorona-tant) fogalmaznak újra, elképzeléseiket pedig a visszahozhatatlan múltra alapozzák (mint a Hatvannégy Vármegye Mozgalom) – eközben azonban csak maroknyi zászlóvivő képviseli őket.

Hogyha az individuális tudat és a valóság érintkezése során rövidzárlat keletkezik, akkor rendszerint a tudat zavaráról, kóros állapotról van szó. A kollektív tudat zavarainak esetében a minősítés már nem ilyen egyértelmű, kétségtelen azonban, hogy mindkét eset a pszichológia, illetve a pszichiátria illetékességi körébe tartozik. Az egyéni tudat zavarait gyógyítani próbálják (olykor sikertelenül). A kollektív tudat zavarainak elhárítására a társadalom különböző ideológiai és vallási teóriákat eszel ki (olykor szintúgy hiába, s ha mégis sikeresnek bizonyulnak, akkor csak ideiglenesen). A szlovák–magyar kapcsolatok problematikus volta az ismeretek hiányán és a történelmi fejlődés

Hozzászólás az *Európai Utas* 63/64. számában közölt *Szlovákok és magyarok* c. összeállításhoz

egyoldalú értelmezésén kívül elsősorban lélektani jelenségekben gyökerezik. Időnként olyan, a tudat alatt megnyilvánuló tényezők is szerephez jutnak, amelyekről teljes bizonyossággal kijelenthető, hogy a lélektanilag motivált emberi tulajdonságok közé tartoznak. Fontossági sorrend nélkül a következők tartoznak ide: bizalmatlanság, türelmetlenség, intolerancia, gyanakvás, megvető magatartás, megalázottság, fölényeskedés, gúnyolódásra való hajlam, túlérzékenység és így tovább. Ismerethiány esetében a motiváció rendszerint irracionális, nehezen definiálható, külsőleg alaptalan. Sokszor ilyesfajta szálnalmas érveléssel találjuk magunkat szembe: Ez így van, és kész!

A szlovák–magyar kontextusban nem érvényes a régi közmondás, amely szerint a legmegbízhatóbb megoldás mindenre a megszokás. A régi reflexek meglepetésszerűen is megnyilvánulhatnak. A szlovákok és a magyarok közti összezörrenés idején a *Heti Világgazdaság* egy, alapjában véve objektív írást közölt a szlovák nemzeti identitás fejlődéséről és a szlovák államiság gondolatáról,¹ a cikk illusztrációs anyagát azonban a régi közhelyek jellemezték. A domináns képen a faeke mögött lépegető szlovák földművest látjuk, az illusztrációt kiegészítő szöveg pedig az *ezeréves méh mítoszára* utal.² Az írást színesítő ábrázolások közül a történelemből jól ismert szlovák üveges és drótos sem hiányzik, akiket, természetesen, a korabeli magyar szóhasználatnak megfelelő „tót” jelzővel illetnek. (Jegyezzük meg, hogy mindezt egy olyan időszakban, amikor Szlovákia mezőgazdasága jobb helyzetben van, mint Magyarországé.)

Ilyen körülmények között talán az a leghelyesebb, ha egy lélekbúvár türelmével Ádámnál kezdjük magyarázni a dolgokat. Az első probléma már annak az általánosan elterjedt (s helytállóan persze nem mondható) vélekedésnek a kapcsán fölmerül, amely szerint a magyarok mindig is „magyarok” voltak, a szlovákok azonban nem voltak „szlovákok”, mert nem így hívták őket. A jeles magyar író, Eötvös Károly (1842–1916) épp az intenzív magyarosítás idején, 1900-ban vetette papírra azt a szellemes megállapí-

tást, hogy a szlovák drótosnak ugyanannyi elődje van, mint a legelőkelőbb magyarhoni (magyar) nemesi családnak. Eötvös, a liberális gondolkodású magyar ténynek tekintette a szlovákok párhuzamos etnogenézisét.

A szlovák etnikum és nép megnevezésére a magyar nyelv két etnonimát kínál: a *tót*ot és a *szlovák*ot. Az ismeretek hiánya és a helytelen értelmezés miatt főleg a *tót* kifejezés idéz elő számos félreértést mindkét oldalon. Vegyük szemügyre előbb e fogalom pár azon szavát, amely kevésbé problematikus. A magyar nyelvben a *szlovák* átvett szónak számít. A magyar nyelvészek megállapításai szerint a kifejezés a reformkor időszakában, 1828-ban bukkan fel először. A *szlovák* szó a régebbi *szlovenin* alakból eredeztethető. A magyar nyelvben egyébként ez a fogalom nem okoz problémákat: teljesen egyértelmű, hogy mit avagy kit jelölünk vele. Használata azonban már korántsem volt problémamentes: a *tót* etnonima helyébe lépve az első világháború után terjedt el, de csak a második világháború után váltotta fel maradéktalanul a korábbi kifejezést, amikor pozícióját már hivatalos rendelet is erősítette. Gyakorlati alkalmazása során odáig mentek, hogy a *tót* szót azokban a régebbi magyar irodalmi szövegekben is átirták, amelyek szerzői a *szlovák* szót még nem is ismerhették.

Sokkal bonyolultabb s a laikus számára már-már áttekinthetetlenül zavaros a másik etnonima, a *tót* esete, amelyet a szlovák nyelvi környezet nem egyszer pejoratív kifejezésként érzékel. A kifejezés születése és etimológiája egyáltalán nem olyan egyszerű és egyértelmű, ahogy azt valaha a maga gunyoros módján Vladimír Mináč³ kifejtette: „Amikor a magyarok bejöttek Pannóniába, az egyik magyar megbotlott egy tehénlepényben, ebből egyszerűen kiugrott egy bocs-koros tót, aki így kiáltott: toť.”⁴ A napjainkban hozzáférhető szlovák–magyar szótárak (pl. az Edita Chrenková és munkatársai által jegyzett 1992. évi kiadás) nem is vesznek tudomást a szóról. Ladislav Hradský magyar–cseh nagyszótára a *szlovák* megfelelőjeként szerepelteti a kifejezést, azzal a megjegyzéssel, hogy elavultnak számít. Érdekes és egymástól eltérő magyarázatokra bukkanunk a régebbi, ma már nehezebben hozzáférhető szótárakban: főleg a megnevezés származékszavai tanúskodnak viszonylag tág jelentéstartalomról. František Brábek 1910-ból való magyar–cseh szótára az alábbi szótári egységeket sorolja fel: 1. tót (Slovák); 2. drótotót (dráteník); 3. pejoratív tartalmú melléknévként: slovácký (szlovák, morvaszlovák). Megtaláljuk továbbá a *Tótország*ot (Slovácko, Slovensko) és az ugyancsak pejoratívként értelmezett *tótos* jelzőt (po slováckém spūsobu, azaz szlovákosan,

1 Riba István: Önkép magyar tükörben, *Heti Világgazdaság*, 2006. szeptember 16. – *A szerző jegyzete.*

2 Az ezeréves méh Peter Jaroš szlovák író (1940-) azonos című regénye (*Tisícročná včela*, 1979) és a belőle készült film nyomán vált a legnehezebb időköt is túlélő állhatatos és szorgos szlovák nép szimbólumává.

3 Vladimír Mináč (1922–1996), szlovák próza- és esszéíró, publicista és politikus, kora egyik legjelentősebb és legellentmondásosabb tollforgatója.

4 Lefordíthatatlan szójáték: a toť (ejtsd: toty) jelentése (többek között) 'íme'.

szlovák módra). Ján Hvozdzik 1933. évi magyar–szlovák szótárában a következőket olvassuk: tót/Tót: Slovák; Tótország: Slavónsko/Slavónia. E kis áttekintést a *Magyar nyelv értelmező szótárának* 2003-as kiadásával zárjuk: tót – elavult, pejoratív: szlovák, horvát vagy szlovén. (Germán-kelta eredetű.)

Ahhoz, hogy eligazodjunk a *tót* etnonima jelentéstartalmainak tarka, sőt kaotikus skáláján, mind a szlovák, mind a magyar etimológusoktól megbízható segítséget kapunk. (Elsősorban Šimon Ondruš professzorra, Sipócz Katalinra és Laicz Gáborra gondolunk.) Szlovák embert jelentő főnévként a XII. században, 1121-ben jelenik meg a magyar nyelvben, írásos formában pedig 1405 körül. Az átvett szó eredeti alakja a *tout* volt, amely nem magyar kifejezés, és nem is ismeretes, hogy a régi magyarok honnan vették át. A genetikai lánc elején a népet és az országot jelölő szó áll. A sort az óperzsa *tuath* nyitja, majd a gót *fiuda*, az ónémet *diot*, az óporosz *tauto*, a germán törzset jelölő latin *teuton*, a régi olasz nyelvben a németek megnevezését szolgáló *todesco* s az ólíván és ólett *tauta* következik. Az etimológia és a genézis szempontjából is ehhez a kifejezéshez kötődik a német nyelv *Deutsch* szava. Tehát egy indoeurópai eredetű szóról beszélhetünk, amelyet a régi magyarok a szlovákok, szlovének, horvátok és szerbek elődeinek megnevezésére használtak; pontos jelentését a földrajzi és történelmi kontextus figyelembevételével kell értelmezni. Később a magyarok ezzel a fogalommal jelölték – különbségtétel nélkül – a szlovéneket, szlavónokat (horvátokat) és a szlovákokat, a XIX. század első harmadától azonban a kifejezést csak szűkebb értelemben, a szlovákok megnevezésére használták, mivel a Magyar Királyságban élő többi szláv etnikum időközben megkapta a maga megkülönböztető elnevezését (*rác, sokác, bunyevác, szlavón, vend* stb.). Ebben az időben alakult ki a *Szlavónia* földrajzi név. (*Slovácko*, azaz 'Szlovákia, Szlovákország' jelentéstartalmú elnevezést tévesnek kell tartanunk.) A XX. század második felében a *tót* kifejezés eltűnik a magyar szókészletből, családnévként azonban továbbra is gyakori marad. E tényből persze még nem következik, hogy Magyarország összes Tót/Tóth vezetéknévű lakosa kizárólag szlovák származású lehet. A szó jelentése és területi elterjedése alapján nem helyénvaló, ha a *tót/Tót(h)* kifejezéseket egyedül a szlo-

vákokkal kapcsoljuk össze. Ugyanúgy nem helyénvaló az az általánosító vélekedés, miszerint pejoratív, sértő, lebecsülést kifejező megnevezésről van szó. Ha így lenne, bizonyára Ludovít Štúr sem beszélt volna a magyar országgyűlésen (a tárgyalás nyelvén, tehát magyarul) a maga „tót”, azaz szlovák népéről. A *tót* kifejezés többnyire akkor bővül negatív jelentéstartalommal, ha különböző jelzőkkel egészül ki, illetve állandósult szókapcsolatokban (közmondásokban) jut szerephez. Ezek a kifejezések azonban nem vonatkoztathatók kizárólag a szlovákokra, s nem a szlovákok karikírozása jelenti elsődleges értelmüket. (E tekintetben bizonyára érvényesül az említett túlérzékenység, amely a szlovákoknak a magyarok iránti bizalmatlanságából fakad.) Szeged környékén a kukoricacsuhéból készült kosarat mindmáig *tót szatyornak* mondják. A *tót* etnonima számos magyar közmondásban is felbukkan – csak hogy e közmondások többsége még abban az időben keletkezett, amikor a kifejezéssel nem csupán a szlovákokat illették. A közmondások egyetlenegy konkrét személy valamely tulajdonságának nevésséggé tétele, felnagyítása és általánosítása révén keletkeztek, s a szájhagyomány útján vitték át őket különböző csoportokra, etnikai közösségekre. A *tótot* ma már szinte kivétel nélkül 'szlovák'-nak fordítják, tudatosítanunk kell azonban, hogy a fogalom a magyarországi valóság része volt, s ebben az értelemben a fordítás leszűkíti az eredeti kifejezés jelentését. Ennélfogva a mai magyar köznyelvben előforduló közmondásokhoz kellő toleranciával és megértéssel kell viszonyulni. Idézzünk közülük néhányat: *Válogat, mint tót a húgyos körtében/vadkörtében. – Nekiesik, mint tót az anyjának. – Adj a tótnak szállást, kiver a házadból. – A kása nem étel, a taliga nem szekér, a tót nem ember.* (Utóbbi Michal Miloslav Hodža is idézi *Jó szó a szóra érdemes szlovákokhoz* című művében.⁵) – *Úgy hiányzott neki, mint üveges tótnak a hanyatt esés.* Ezek a „tótos” közmondások a mai Magyarország olyan térségeiben is fennmaradtak, amelyek lakossága nem kerül közvetlen kapcsolatba a szlovákokkal. Állandósult szókapcsolatokká, az élőbeszéd szokványos fordulataivá váltak, mindenfajta etnikai él és célzatosság nélkül.

A XIX. század második felének két kiváló írója, Jókai Mór (1825–1904) és Mikszáth Kálmán (1847–1910) tette a legtöbbet azért, hogy a szlovákság képe a magyar köztudatba bekerüljön, s ott rögzüljön. Jókai Mór az egységes Magyarországtól elválaszthatatlannak tartotta a szlovákságot, ugyanakkor rokonszenvezett a több nyelven beszélő, mégis egységes magyar politikai nemzet gondolatával. „Beszélni nem tudnak magyarul (ti. a szlovákok), hanem érezni a haza sze-

5 Michal Miloslav Hodža (1811–1870), politikus, publicista, költő, evangélikus lelkész, a szlovákság nemzetté formálásában meghatározó szerepet játszó Štúr-nemzedék kiemelkedő képviselője. A szerző által említett, 1847-ben megjelent művében (*Dobruo slovo Slovákcom, súcim na slovo*) az 1843-ban kodifikált szlovák irodalmi nyelvet védelmezte.

relmét, azt nagyon jól tudják, s vérezni is tudnak érte”, írja a kevésbé ismert művei közé tartozó, *Akik kétszer halnak meg* című, 1881-ben napvilágot látott regény bevezetőjében, amelynek az *Abban a tótok országában* címet adta. (A könyv cselekménye a Felföldön játszódik az 1848-as esztendőben.) Kiváltképp első alkotói korszakára érvényes, hogy mindenfajta célzatosság nélkül emeli ki vagy kárhoztatja a szlovák szereplők egyéni tulajdonságait: „Úgy énekel, mint akármelyik tót diák Luca napján. (...) Angyalok nem énekelnek szebben a mennyországban” (*Szomorú napok*, 1848–1856). Az imént idézett regény egy másik részében a szlovák szereplő részegségében bebújik egy kutyaóliba, mert se a térben, se az időben nem tud már tájékozódni. Ha ezt a mozzanatot kiszakítjuk a kontextusból, bizonyára durvának tűnik, megjegyzendő azonban, hogy a regényben az alkohol nem etnikai hovatarozásuk szerint válogat a szereplők között.

Mikszáth Kálmán gyerekkorában közvetlen kapcsolatban állt a szlovákokkal. Kifejezések és idézetek sora tanúsítja, hogy a szlovák nyelv nem volt számára idegen, mi több, a sárosi nyelvjárást meg tudta különböztetni a kishonti és nógrádi földjei által beszélt szlovák nyelvtől. A szlovákokkal szemben szívélyes, megértő és jóindulatú volt, s ennek megfelelően mutatta be őket. Talán egyetlen írásában sem adott olyan hangsúlyt a szlovák jellemnek és munkaszeretetnek, mint a *Seprűs tót* című elbeszélésben: „Mikor a lesti tótok mind hazagyűlnek, akkor lesz a közmondás szerint a világ vége. Minélfogva nyilvánvaló, hogy a világ örökké tartó, mert a lesti tótok sohase lesznek otthon mindnyájan. (Ugyanis munkát és megélhetést keresve szerteszéledtek az országban.) (...) Szalad a világ minden dolga szanaszét, mint az összetört tál cserepei. Ide, tótok, drótozzátok meg, hadd legyen még együtt, úgy, ahogy volt, egy darabig.” Kevés olyan szlovák író akadt, aki így dicsérte volna a szlovákokat. Másfelől azonban Mikszáth *Kemény koponyák* (1898) című elbeszélésében az elsők között kapcsolta össze a *buta* jelzőt a *tóttal* – igaz, célzatosság nélkül s a rá jellemző kedélyes módon. Ez a szóösszetétel a későbbiekben a magyar élőbeszéd részévé vált, s unos-untalan ismételtette mindenki, aki a szlovákok iránti megvetésének kifejezést akart adni. Természetesen nem Mikszáth akaratóból történt így. A *Hunyák Pál* címet viselő elbeszélésben (1882) az alábbi megállapításra jut: „A tót négyszer annyi erővel, fáradsággal dolgozza be a földjét, mint az alföldi ember, s mégis négyszer több terem annak.” Jellemző azonban az íróra, hogy novellájában nem határolódik el a szlovákok magyarosításától – de az is igaz, hogy neves szerzőként vette

a bátorságot, és a közélet színpadán megjelenítette a szlovákok elutasító álláspontját, mégpedig az egyszerű szlovák földműves, Hunyák Pál szájába adott szavakkal. (A címszereplő alakját a szülőföldjén szerzett tapasztalatok alapján formálta meg.)

Mai szemmel nézve valóban csodálatra méltó, mi mindent tudott és írt meg a szlovákokról és a magyarországi szlovák életről az egyébként Veszprém megyéből származó jogász, ügyvéd, író és politikus, az 1842 és 1916 között élt Eötvös Károly *Utazás a Balaton körül* című művében. Egy szuszra elsorol például olyan fogalmakat a szlovák konyhaművészet köréből, amelyek magyar megfelelőit a mai magyar értelmező szótárak többnyire már nem is tartalmazzák: *kása, gánica, nyögvenyelő, túró, sajt, aludttej, pujnalé*. A magyarországi szlovákok közül a gyolcsosokat becsüli legtöbbször: „A gyolcsos tót pedig nem olyan tót, mint a többi tót. Arató tót szennyes, üveges tót piszkos, drótos tót füstös, napszámos tót részeges, de a gyolcsos tót tiszta és fehér, mint a patyolat. Nem is vennék tőle a gyolcsot, ha olyan volna, mint a többi.” Ezekben a tipizáló észrevételekben már jelen vannak a korabeli magyarországi szlováksághoz kötődő közhelyek, sémák és sztereotípiák, amelyek a mai magyar köztudatban is megtalálhatók. Eötvös Károly a magyarokra korántsem jellemző módon szinte dicsőíti a szlovák gyolcskereskedőket: „Mennyi tudománya van a gyolcsos tótnak! Ezt a mi jó gazdálkodó magyar emberünk el se tudja képzelni. Csak azt gondolja, hogy egy nagy kalap, egy szűk nadrág, egy bocskor, egy tüsző s egy kocsi vászon, ebből áll a gyolcsos tót. Ez is kell hozzá, az igaz, de kell még ezenkívül mérhetetlen tudomány is.” Az igazsághoz azonban az is hozzátartozik, hogy bár a szerző nagy empátiával ír a fentebb bemutatott szlovák emberről, mégse állja meg, hogy a gyolcsos lányának balatoni utazását elmesélő történetet ne ezekkel a szavakkal zárja: „Olyan *magyar* menyecske vált belőle, hogy fele vármegye megbámulta” (kiemelés: K. W.). Ismét a politikailag egységes magyar nemzet gondolatával találkozunk. Így látja tehát – torzítások nélkül – a szlovákságot egy széles látókörű liberális értelmiségi a dualista Magyarországon. Ajánlatos ezt a képet a korabeli összefüggésrendszerbe ágyazni, nem tanácsos viszont a mai szemléletmódot, napjaink politikai aspektusait számon kérni rajta. S kiváltképp nem helyes kárhoztatni, átkozni, fenyegetőzni, s ne adj’ isten garázdálkodni. Mindez már úgysem változtat semmit a képen, legfeljebb eltorzíthatja a jelent (a megismerést), s rányomhatja bélyegét a jövőre (a megértésre).

Fordította és a jegyzeteket írta: G. Kovács László